

28. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1913. 77 ark.
29. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1972. n/n.
30. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1980. 9 ark.
31. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 2261. 53 ark.
32. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 2524. 25 ark.
33. TsDAVO Ukrainy. F. 2851. Op. 1. Spr. 34. 204 ark.
34. TsDAVO Ukrainy. F. 2851. Op. 1. Spr. 747. 235 ark.
35. TsDAVO Ukrainy. F. 2851. Op. 1. Spr. 757. 134 ark.
36. Sharpatyi V.H. Sotsialne zabezpechennia v URSS (20 – 30-ti roky KhKh st.). K.: Nika-Tsentr, 2006. 268 s.
37. Sharpatyi V.H. Stanovlennia ta funktsionuvannia systemy sotsialnoho zabezpechennia v Ukrainskii RSR v 1920 – 30-kh rr.: istorychnyi aspekt: avtoref. dys. d–ra ist. nauk: spets. 07.00.01. Chernivtsi, 2007. 32 s.

Статтю подано до редколегії 31.01.2018 р.

УДК: 336.221.4+(477):[В.О.Зотов] «1923/1929»

Святослав Даниленко

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

**Зотов В. О. : теоретик і практик системи сільськогосподарського податку
в УСРР (1923 – 1929 рр.)**

Анотація. У статті висвітлено віхи біографії та номенклатурної діяльності В. О. Зотова – керівника підрозділу єдиного сільськогосподарського податку Податкового управління Наркомфіну УСРР 1923 – 1929 рр. З'ясовано його безпосередню участь у реорганізації Наркомпроду та продподаткової системи у 1923/24 р., у формуванні нової системи оподаткування українських селян. Зазначено його роль і місце у повсякденній діяльності податкових органів, виділено прикладні і теоретичні сторони. Він залишався практиком податкової справи, а теоретичні здібності виявив у статтях, брошурах, дискусіях з опонентами. Особисто долучився до створення «української системи» єдиного сільськогосподарського податку, яку тоді визнавала союзна фінансово-господарська номенклатура.

Ключові слова: податки, В. О. Зотов, податкова система, єдиний сільськогосподарський податок, «українська система сільськогосподарського податку», Наркомфін УСРР, Наркомфін СРСР, номенклатура.

Інституційно-функціональна та організаційно-оперативна діяльність податкових органів в УСРР 1920-х рр. залежала від економічного розвитку республіки, фінансово-господарського стану платників податків, стабільності грошової одиниці, адміністративної гнучкості центрального апарату та його місцевих структур. Зазначені обставини стосувалися макроекономічних показників та соціально-економічної ефективності самої податкової системи. Однак існував «людський фактор» – номенклатура структурно-функціональних підрозділів Наркомфіну УСРР, її інтелектуально-освітній рівень, досвід оперативної роботи, повноваження, особисто переконання та світоглядні уподобання.

В історіографії політичної історії України 1920-30-х рр. висвітлювалась «еліта» партійно-радянської номенклатури, тобто управлінці вищої категорії – наркоми, члени політбюро ЦК КП(б)У, керівники виконавчих органів влади [1, 5]. Середня номенклатурна ланка (начальники управлінь, члени колегій наркоматів, заступники наркомів) лишається поза увагою дослідників. Однак саме вона забезпечувала повсякденну діяльність структурних підрозділів, переймаючись конкретними справами. Поняття «номенклатура», на мою думку, не обмежується персональним складом, тобто так званими радянськими «кадрами». Кожен структурний підрозділ радянських установ мав функціональні повноваження, тому на інституційному рівні поняття і явище «номенклатура» означало перелік посадових обов'язків, прав та завдань, виписаних відповідними нормативно-правовими актами (положення, інструкції тощо). Повноваження того чи іншого підрозділу зумовлювали статус номенклатури, а не лише персональні якості чиновника.

Номенклатура Наркомфіну УСРР початку непу, до складу якої належали і податкові органи, функціонально залежала від інституту Уповноваженого Наркомфіну РСФРР при РНК УСРР. Політичні принципи та наслідки об'єднаних наркоматів, закладені союзним договором між радянськими урядами України та Росії 28 грудня 1920 р., достатньо висвітлені в історичній науковій літературі [8, с.302, 311]. Вони обмежували самостійні та самодіяльні повноваження ключових наркоматів в УСРР. Згідно «Положення про Уповноваженого Наркомфіна РСФРР при Раднаркомі УСРР» здійснювалася «спільна фінансова політика», яка узгоджувалася з адміністрацією Уповнаркомфіну для досягнення її максимальної уніфікації. Остання стосувалася формування організаційно-структурних підрозділів, єдності каси, «...загального керівництва і нагляду за діяльністю усіх підвладних Наркомфіну установ, а також проведення періодичних і термінових ревізій цих установ»[22, Спр.252. Арк.4]. Управлінські наглядово-ревізійні повноваження Уповнаркомфіну вплинули на кадрові призначення до Наркомфіну УСРР.

Дослідження персонального складу Наркомпроду та Наркомфіну УСРР першої половини 1920-х рр. засвідчує відсутність серед їхніх керівників етнічних українців. Усі наркоми, направлені з Москви, були етнічними росіянами. Подібна тенденція спостерігалася на рівні структурно-функціональних підрозділів наркомату фінансів загалом. Комісія з українізації Наркомфіну, звітуючись у квітні 1926 р. про наслідки роботи, констатувала «мізерні» досягнення, позаяк в центральному апараті «виключно існує російщина»[22, Спр.6196. Арк.10]. Діловодство відбувалося російською мовою, хоча існували звітні бланки українською. Висновок комісії з українізації виявився лаконічним: «...в цілому Наркоматі, за незначними виїмками, української мови не чути» [22, Спр.6196 Арк.10]. Застереження ВУЦВК від 30 квітня 1925 р. про звільнення з посад технічних працівників, які не знали української мови, фактично ігнорувалося.

Етнічний росіянин Віктор Олександрович Зотов, який вважав себе «великоросом», володів «только русским». Його батьки були військовими, перебуваючи на Кавказі і в Туркменістані протягом 60-90-х рр. XIX ст., а на початку XX ст. переїхали до Калуги. Він народився 31 січня 1892 р., виховувався у відповідному соціально-ментальному середовищі. Батько помер у 1908 р., тому довелося торувати життєвий шлях самостійно: закінчувати Калужське реальне училище, Новозибковське середнє сільськогосподарське технічне училище (1915). Практикував агрономом-економістом у земських установах Брянщини, арештовувався за політичні переконання у 1916 – 1917 рр. Після революції працював агрономом, а протягом 1920 – весни 1923 р. співробітник Брянського губпродкому [24, Спр.2031 Арк.1-3]. Не дуже революційна біографія, навіть аполітична, адже був безпартійним агрономом-економістом.

В анкетах службовця Наркомфіну УСРР, заповнених ним власноруч 26 листопада 1924 р. та 1 березня 1925 р., зафіксовано його номенклатурно-посадовий статус. У травні 1923 р. Наркомпрод РСФРР відрядив В. О. Зотова до Наркомпроду УСРР. 13 грудня того ж року він очолював відділ, а з 1 січня 1924 р. призначили начальником Управління єдиного сільськогосподарського податку. Нарком фінансів УСРР С. Кузнецов, характеризуючи службові якості свого підлеглого, зазначив: «Безпартійний. Української мови не знає. Податковий працівник. Освіта вища. Хороший оперативний працівник, з деякими недоліками знань статистики і динаміки сільського господарства, але безумовно сумлінний і хороший працівник» [24, Спр.2031. Арк.40]. Посада зобов'язувала знати не лише мову, але і соціально-економічну ситуацію в українському селі, у якому функціонували 5 млн. селянських господарств, тобто потенційних платників податку.

Посадове призначення В. О. Зотова співпало з реорганізацією продподаткової системи в Україні. Він брав участь в роботі міжвідомчої комісії при Наркомпроді УСРР з питань реформування сільськогосподарського податку, які відбувалися у червні – липні 1923 р. за участі його колег О. Кушніра, Г. Тремля, В. Соловейчика від Наркомзему УСРР. На засіданнях обговорювали питання організації спеціальних кас для надходження грошей від сільськогосподарського податку, еквівалентів заміни одного пуда жита іншими культурами (одиниця натурального податку), тобто займався конкретною податковою справою. Поступово знайомився з республіканською номенклатурою різних рівнів. У грудні 1923 р. займався формуванням штатів з єдиного сільгосподатку при губфінвідділах (13 осіб), основним завданням яких було стягнення податку, особливо грішми.

28 грудня 1923 р. Наркомфін УСРР констатував виконання 75% сільгосподатку, який «...надходив у більшості випадків «самопливом» без застосування репресій» [22, Спр.1470. Арк.3]. Місцевим податковим органам надавалось більше оперативної самостійності, але у межах їх номенклатурних повноважень. 29 грудня начальник управління В. Зотов «циркулярно» зобов'язав Полтавський губфінвідділ встановити випадки неправильного оподаткування господарств червоноармійців, провести «...розслідування і притягнути до відповідальності винних» [22, Спр.1470 Арк.56]. Губфінвідділ мав право розподілу 6,5% суми податку для надання пільг найбільш соціальним групам селян, але дотримувався «...класового підходу обкладання сільгосподатком»[17, с.6-8]. До 10% селянських господарств, які мали пільги, не

отримали окладних листів, а минулої податкової кампанії вони сплачували від 30 до 50 пудів натурального податку з двору. П'ята частина заможних селянських господарств мала внести податок до 15 вересня, покриваючи загальну суму надходження у кожній сільраді, тому «незаможники» позитивно сприймали класовий принцип оподаткування. На Харківщині у березні 1924 р., тобто по завершенню податкової кампанії, натуральна і грошова форма надходження сільгосподатку розподілились порівно. Однак перший рік функціонування єдиного сільгосподатку викликав чимало невдоволень і скарг від селян. 19 березня 1924 р. В. Зотов та О. Кушнір, а вони були головними податківцями в УСРР 1920-х рр., засвідчили надходження близько 10 тис. скарг про «неправильне оподаткування», з яких лише 60% задовольнили [22, Спр.40. Арк.83].

Адміністративний досвід роботи «колишнього» брянського продподатківця знадобився у податковій кампанії 1924/25 р. На той час В. О. Зотов очолював відділ єдиного сільськогосподарського податку Податкового управління Наркомфіну УСРР. Інколи виконував обов'язки начальника, коли О. Кушнір перебував у службовому відрядженні. Упродовж першої половини 1924 р. В. О. Зотов часто виїздив до Москви на різні наради з питань оподаткування, а також до Одеси, Полтави, Катеринослава, кожного року брав місячну профспілкову відпустку, тобто жив звичним життям радянського посадовця. 26 січня 1925 р. він проінформував прокурора Наркомюсту УСРР про «винесення судових вироків» за невиконання податку [22, Спр.4886. Арк.43]. Незважаючи на функціонально-професійний «недолік», тобто недостатнє знання сільськогосподарської статистики, йому доводилося опановувати таблицями ставок сільгосподатку згідно доходів селянських господарств за кількості їдоків, починаючи від неоподаткованого мінімуму – до 25 крб. на особу [22, Спр.1470. Арк.277]. Податковою статистикою займалися інші підрозділи Наркомфіну УСРР, а В. О. Зотов переймався організацією податкової кампанії, стягненням податку, вирішенням поточних і принципових питань оперативної податкової практики. Його турбувало нарахування пені (боргу) з сільськогосподарського податку, тому надіслав на місце відповідного обіжника [19, с.23]. За його підписом виходили десятки подібних нормативних документів, які засвідчували його номенклатурний статус і стиль роботи.

Друга половина 1920-х рр. для В. О. Зотова не привнесла кадрового підвищення. Він очолював відділ сільськогосподарського податку, а повсякденна податкова практика супроводжувалася активною участю у всеукраїнських та всесоюзних нарадах з питань оподаткування. 10 травня 1925 р. відбулася всеукраїнська нарада завідувачів губфінвідділами та управляючими сільгосподатку за участі наркома фінансів С. Кузнецова, представників фінансово-податкових органів УСРР. Про оперативно-фіскальну діяльність системи єдиного сільськогосподарського податку доповідав В. Зотов, підкресливши «терміновість стягнення податку» у недорідному 1924/25 р., а також його повне виконання по УСРР. Податківці Харківщини переклали «тяжкість» оподаткування на селян Сумської та Охтирської округ, а найтяжче виявилось у степових районах, менш напружено у лісостепових. Він наголосив, що «податковий тягар» для України, тобто відсоток вилучення її умовно-чистого доходу, становив 7,3% [22, Спр.4884. Арк.4]. Розрахунками займалися професійні статистики, а номенклатурник В. Зотов володів «першоджерельною» податковою статистикою.

За посадою та повноваженнями йому доводилося виконувати постанови вищих органів влади, які стосувалися податкової політики, реформування податкової системи. 4 грудня 1925 р. міжвідомча нарада при Наркомфіні УСРР ініціювала підготовку законодавства для реформування системи сільськогосподарського податку, наближення його до «принципу подорожного податку» та ширшого охоплення джерел доходів селянського господарства [22, Спр.4883 Арк.83-85]. Ідея реформування полягала у комбінованому використанні господарського та «їдоцького» принципу обкладання, навіть з просуванням першого. Неоподаткованим мінімумом вважалася наявність 0,75 десятини землі на одного їдока та однієї корови на двір. А вже 8 грудня 1925 р. В. Зотов виїхав до Москви для участі у нараді з реформи сільськогосподарського податку 1926/27 р. [24, Спр.2031 Арк.42] Визначення «реформа», яке тоді застосовували податківці, стосувалося організації оподаткування, змін ставок оподаткування, принципів обкладання доходів селянських господарств, а не самої податкової системи. Однак, у будь-якому випадку, В. Зотов брав безпосередню участь, навіть висловлював номенклатурну позицію.

На всесоюзних нарадах з теоретично-прикладних проблем єдиного сільськогосподарського податку, які відбувалися у Москві, Наркомфін УСРР представляли О. Кушнір, В. Зотов, І. Членов. Вони виголошували доповіді, дискутували з опонентами. На всесоюзних нарадах головували заступник наркома фінансів СРСР М. Фрумкін, помічник начальника державних податків НКФ СРСР М. Ліфшиць. На нараді 1 – 8 лютому 1927 р. В. Зотов не погодився з критичною оцінкою «податкової роботи» на місцях, яку висловлювали окремі учасники. Організаційно-технічні труднощі, на його переконання, були зумовлені

зменшенням поголів'я худобу внаслідок недороду в Україні протягом двох років поспіль. Найважливішим у його промові було висвітлення українського досвіду оподаткування не за «їдоцьким, а комбінованим принципом» [2, с.37]. Він зазначив, що «наша система обкладання» – це групування господарств за доходами, індивідуальна оцінка потужності окремого господарства. Оціночне судження «наша» підкреслювало особливість української системи сільськогосподарського податку. Доход селянського господарства пов'язували з рівнем землезабезпечення кожного члена селянської родини (їдока), а також з наявністю худоби у кожному дворі. Збільшення кількості їдоків означало зростання податків. Відсоток вилучення частини доходу заможних господарств за «українською шкалою» (ставкою) був вищим від РСФРР, тому зазначені господарства вважав «хворими», які необхідно було лікувати не «шляхом переобкладання», а перегляду «їдоцького принципу» оподаткування. Присутній на нараді М. Ліфшиц визнав факт «української системи», особливо перерозподіл податку у напрямку «підвищення обкладання заможних» [2, с.50]. М. Фрумкін висловив емоційну і риторичну оцінку, але і прикладну: «Ви, товариші українці, застосуєте вашу систему лише протягом року, а фактично протягом 5 – 6 місяців. Ми повинні сказати українцям, що 5 місяців роботи – це занадто малий термін для того, щоб робити тверді висновки стосовно тієї чи іншої системи» [2, с.51]. Однак погодився з тим, що Наркомфін СРСР буде вивчати можливості реалізації «української системи», але без її нав'язування іншим республікам. Фактично відбулося визнання реформаторської діяльності Податкового управління Наркомфіну УСРР та відділу сільськогосподарського податку, очолюваного В.Зотовим.

Українська система сільськогосподарського податку, яка привернула увагу союзної фінансово-податкової номенклатури, розглядалася на черговій нараді податківців у Москві 2 – 8 лютого 1928 р. М. Фрумкін згадав про попередню нараду у листопаді 1927 р., а також зазначив, що «...ми зможемо переконати уряд, що український досвід необхідно значно розширити» [2, с.7]. В. О. Зотов, представляючи разом з О.Кушніром Наркомфін УСРР, продемонстрував статистично-фінансову складову пільгового звільнення від податку 35% бідняцьких господарств – від 7 до 8% загальної суми єдиного сільськогосподарського податку [2, с.24]. Статистика, якою він володів, справді унікальна. Виявилось, що без змін податкового навантаження лишилося 28% господарств, а для 34% планували значне збільшення. Він пропонував підвищення ставки податку до 75 – 100% на так звані неземлеробські доходи, тобто сільських непманів – власників млинів, круподерень, молотарок [2, с.26]. Активно захищав принципи індивідуального підходу до об'єктів оподаткування, не заперечував класового принципу, хоча не зловживав його ідеологічним обґрунтуванням.

Номенклатурний статус та редакторські здібності, адже працював у редколегії періодичних видань Брянська, дозволили В.О.Зотову редагувати збірники нормативно-правових і довідкових видань з теоретично-прикладних питань єдиного сільськогосподарського податку. За його редакцією були опубліковані довідники, поради для фінпрацівників та платників податку [6]. Кожне з видань супроводжувалося тлумачним коментарем інструкцій, поясненням особливостей оподаткування доходів (від ріллі, худоби, промислів). Визначенням доходності десятини землі (під зерновими, ріллі), сінокошу, одиниці худоби, городництва і садівництва займалися фахівці, а начальник податкового управління здійснював загальне керівництво. Однак «готову статистику» використовував на всеукраїнських та всесоюзних нарадах. В одному з порадників, редагованих В. О. Зотовим, викладено коротку історію становлення та функціонування системи сільськогосподарського податку. Зазначалося, що «... період військового комунізму супроводжувала харчова розкладка, себто своєрідна форма вилучення у селянства продуктів, потрібних для відбудови народного господарства» [7, с.4]. Неп, який розпочався з 1921 р., надав селянам право «...після виконання державної повинності свобідно орудувати своїми лишками – продавати й обмінювати їх» [7, с.4]. Українська мова, якою «орудували» номенклатурні працівники Наркомфіну УСРР, спонукала їх до «харчової розкладки». Але поняття «державна повинність» є принципово важливим для тлумачення податків в УСРР. Перегляд закону про єдиний сільськогосподарський податок у 1928 р., на глибоке переконання упорядників, був зумовлений «класовою боротьбою», тому з «...цього ж року вперше встановлено так званий індивідуальний порядок оподаткування для куркульських господарств» [7, с.5]. Отже, редагуючи зазначені нормативно-інструкційні матеріали, В. О. Зотов цілком сповідував класові принципи податкової політики, оперував службово-відомчою статистикою, до формування якої особисто долучався.

Повсякденна номенклатурна діяльність В. О. Зотова на посаді керівника відділу (управління) сільськогосподарського податку – незаперечний доказ його прикладних навичок і конкретних знань. Його можна вважати і теоретиком, але відносним. Теорією податків займалися тоді фахівці з науковим званням [18]. Теоретична складова податківця-практика зафіксована у його публікаціях, які періодично виходили протягом другої половини 1920-х рр. У 1924 р. виклав досвід податкової кампанії в Україні 1923/24 р., виявив закономірність

«податкового тиску на селянське господарство у різні терміни стягнення податку», відтак і фінансовий «ефект» залежно від «комплексу господарських умов» [15, с.5-8]. Згадав про посуху, яка перекреслила осінні прогнози на урожай, а як наслідок – «...форсована пропозиція худоби, яку «викидали» господарства (на ринок – С. Д.), що постраждали від недороду і прагнучи за її рахунок придбати корм і хлібні продукти, а з іншого боку – обмежена пропозиція хліба» [15, с.6]. Належний теоретичний рівень «агронома-економіста» вражає. Він економічно обґрунтував календарні терміни стягнення сільськогосподарського податку для кожної з губерній, але у відсотках до його загальної суми.

Функціонер-податківець, яким був В. О. Зотов за номенклатурною посадою, мав навички ідейного полеміста, а також здатність до теоретичного узагальнення. «Виявлення ознак, - писав він у 1927 р., - які б створювали можливість для достатньо правильного визначення рівня заможності, потужності і платоспроможності різних селянських господарств, є найважливішим завданням при розв'язанні загальної проблеми раціонального, під кутом зору радянської дійсності, обкладання різних шарів нашого багатомільйонного «дрібного і найдрібнішого» селянства» [10, с.8]. Він намагався показати відмінність «нашого сільгосподатку» від його аналогів у західноєвропейських країнах (Румунії, Польщі), у яких «...обкладається все, геть до курки, kota і собаки, а за відсутності останньої у господарстві стягується штраф» [10, с.8]. Продемонструвавши таким чином свою ідеологічну стійкість, В. О. Зотов зазначив, що у «...нас на сільгосподаток, крім фіскальної мети, покладена ще надзвичайно серйозне і відповідальне завдання служити регулятором соціально-економічних процесів, що відбуваються на селі» [10, с.8]. Зазначене питання постійно обговорювалося у пресі та на спеціальних нарадах з податку. Він звернув увагу на дискусії довкола застосування в Україні «їдоцького принципу», навіть підсумував її наслідки. Критика, на його думку, надходила переважно від «практичний податкових працівників», а захисниками їдоцького принципу були статистики, економісти, теоретики, кабінетні працівники. Внаслідок суперечок і дискусій «...виявилось три точки зору: перша – вважала цілком правильним діючий упродовж кількох років «їдоцький» метод обкладання, друга – захищає обкладання по «господарському», методу без врахування числа їдоків у господарстві, і третя – урівноважуюча ці дві крайні точки зору, вважаючи найбільш правильним побудову обкладання селянства з урахуванням двох ознак – «їдоцького» і «господарського» [10, с.8]. Для номенклатурного працівника доволі високий рівень теоретичного узагальнення, який видається самостійним, адже стаття авторська. В. О. Зотов наголошував, що «захисники» їдоцького принципу зосереджувалися винятково на «фіскальній стороні сільгосподатку», не брали до уваги його «політично-економічні завдання». Етнічний росіянин, але номенклатурний український податківець, обстоював «український метод обкладання», спростовував оцінки деяких «апологетів їдоцького принципу». Здатність виокремлювати «фінансово-податкові», «соціальної справедливості» та «господарської статистики» складові аргументації своїх опонентів, він погоджувався з ними у тактичних питаннях, але заперечував ідеалізацію ними фіскальної сутності їдоцького принципу. Останній виявився дещо уніфікованим, мав ознаки «однакового обкладання» різних соціальних груп. В. О. Зотов виступив проти такого принципу «соціальної справедливості», який переобтяжував податками «слабших», давав переваги для заможних (у них більше їдоків у дворі), тому вважав подібних теоретиків таким, що не засвоїли «...основи податкової політики радянської дійсності» [10, с.9]. Критикуючи позицію А. Гур'єва, український податківець згадав про малопереконливу «статистичну арифметику» опонента, виявив навички статистично-економічного аналізу залежності доходу від кількості їдоків у господарствах різних соціальних груп.

Інтелектуальна здатність до принципової і конструктивної дискусії, яку В. О. Зотов демонстрував у фахових періодичних виданнях, виявила належний рівень його теоретичної підготовки. Вони постають в одній з його статей, присвячених відповіді опоненту О. Гур'єву. Назва статті засвідчувала наявність «української системи с.-г. податку», а також її критиків. Автор зазначив, що Україна з 1926/27 р. відмовилась від чисто-їдоцького обкладання сільського господарства, взяла на облік лише розмір доходу і кількість членів родини (їдоків) [16, с.7-9]. Він надав «українському досвіду» оподаткування організаційно-системних ознак, що зобов'язувало «...українських податкових працівників від самого початку кампанії вивчати наслідки застосування цієї системи обкладання» [16, с.7]. Аргументи В. О. Зотова виглядали переконливо, спрямовані не лише проти «теоретика Т. Гур'єва» [4, с.4-8], а також і прихильників «чисто-їдоцького способу» оподаткування. Згаданий «теоретик» визнав той факт, що «українська система» розпочала «свою історію з 1923 р.», коли податківці намагалися максимально вичерпно встановити «потужність господарства», яка протягом 4-х років не піддавалась сумніву, а тепер її вирішили перевірити на практиці. Насправді увага зосереджувалася на основних засадах прогресії сільськогосподарського обкладання. Заперечуючи її «українську систему», О. Гур'єв наголошував: «їдоцька система, впроваджена у радянське с.-г. обкладання з першого року, тобто з 1921 – 22 р., мала своїм завданням

диференціювати господарства за рівнем забезпечення їх населення спочатку джерелами валового доходу, тобто землею і худобою, а потім за розміром забезпечення того ж населення умовно-чистим доходом. Українці, зберігши у своїй пам'яті, залишене тепер у царині історії значення потужності господарств, тобто звичайний рівень забезпечення землею і худобою, напевне, не засвоїли ще, яке значення за існуючої системи набув умовно-чистий доход» [4, с.5]. Для нього динаміка прогресії залежала від зміни умовно-чистого доходу на їдока, а «український досвід» пропонував врахування доходу на господарство, без суттєвого врахування кількості їдоків.

«Українець» В. О. Зотов був переконаний, що за умови нормативного способу обкладання (за зовнішніми економічними ознаками), «доход на їдока» не є показником платоспроможності господарства, а вибудувана на ньому прогресія переобтяжує малосімейні двори, недообкладає багатосімейні, серед яких і дуже заможних. Визначення доходу на господарство має враховувати наявність їдоків, але без уніфікації та абсолютизації цього принципу, тому що він суперечив встановленню ставки оподаткування доходів від землі, худоби та неземлеробських заробітків одночасно. Українські податківці здійснили тоді соціально-економічний експеримент, до якого долучився і В. О. Зотов. Вони обстежили групу господарств не за формальними економічними ознаками, а за принципом – «хто як живе». Селяни визначили відповідні соціальні групи (бідняки, маломіцні, середняки, заможні і міцні). Порівнюючи їх обкладання за «їдоками та українською системою», податківці виявили недоліки і переваги «того та іншого методу обкладання» [16, с.7]. Він дуже переконливо спростував критику свого опонента, який не бачив економічного зв'язку між потужністю господарства та його платоспроможністю. «Хто б не писав про сільгосподаток, – підсумовував В. О. Зотов, – якщо він претендує на те, щоб його виступ був авторитетним, має знати, що сільгосподатком переслідуються не лише вузькі фіскальні завдання, але що сільгосподаток є ще одним із засобів по регулюванню економічних процесів, які відбуваються на селі, і в першу чергу процесів розшарування» [16, с.8]. Отже, беручи до уваги зазначене, маємо справу не лише з теоретиком, але і номеклатурним працівником вищого рівня.

Економічні знання, практичний досвід податківця і певна культура дискусії, які виявив В. О. Зотов, надавали його аргументам переваги. Тому першим звернув увагу на те, що О. Гур'єв ототожнював умовно-чистий доход з нормами доходності при обкладанні двору податком. «Умовно-чистий доход за всіма правилами статистичної техніки у нас в податковій практиці встановлюється лише для повітів, а на Україні – для округ, а для більш дрібних адміністративно-територіальних одиниць норми доходності встановлюються на основі зовнішніх ознак – характеру ведення господарства, якості ґрунту, розміру землезабезпечення та іншими ознаками» [16, с.8]. Згадка «правил статистичної техніки» спонукає до критичного переосмислення оцінок, висловлених у 1924 р. С. Кузнецовим на адресу В. О. Зотова. Очевидно вони стосувалися певного ситуативного епізоду. Начальник податкового управління вважав принциповим недоліком те, що «...сучасна статистика не дає нам можливості підійти щільно до визначення справжнього доходу десятини ріплі, посіву, сінокошу, а також голови худоби не лише пересічно на сільраду, але навіть і по волості (району). Ось чому і законодавством передбачено, що норми доходності, зазвичай, диференціюються лише до волості і лише у вигляді винятку до сільрад» [16, с.8]. Відмінність між умовно-чистим доходом і податковими нормами доходності існувала, а «їдоцька шкала» ускладнювала системне обкладання податком з повним врахуванням організаційно-виробничих ознак. Тому, на думку В. О. Зотова, не потрібно бути «філософські налаштованим статистиком», щоб збагнути «недоречність їдоцького обкладання». Він виклав складну статистику, продемонструвавши професійні здібності і навички.

Для податкових підрозділів фінансова статистика мала прикладне, а не її абстрактно-академічне тлумачення. Наприклад, обговорюючи єдиний сільськогосподарський податок на 1927/28 рік, Податкове управління Наркомфіну УСРР та керівник «секції» сільськогосподарського податку В. О. Зотов виклали динаміку доходів селянських господарств, суми вилученого податку у 1923 – 1927 рр., його співвідношення у відсотках [23, Спр.3760 Арк.4]. Вони продемонстрували питому вагу податку серед доходів державного бюджету, вираховували «податковий тягар» на селянське господарство в основних географічно-економічних зонах. А податково-фінансова градація вражала послідовністю і прискіпливістю: відсоток вилучення від умовно-чистого доходу, від оподаткованого доходу, на господарство, на їдока, на частину доходу з десятини землі.

Теоретичні і прикладні знання знадобилися В. О. Зотову для популяризації основних ідей радянської податкової політики, пояснення методики оподаткування, поширення елементарних знань. На сторінках періодичної преси він інформував платників податку про пільги для окремих соціальних груп селян, показував суми коштів, які не надходили від них, але вони перерозподілялися між заможними. «Головне завдання податкової політики радянської влади на селі є таке, – писав Віктор Олександрович 20 листопада 1927 р., – звільнити від податку

найбідніші господарства, по силі оподаткувати середняцькі й найвище оподаткувати заможні, міцні господарства» [9]. Класовий підхід у колишнього продподатківця не зазнав радикальних змін в умовах ліберального економічного курсу. Розподіляти легше, ніж економічно обґрунтовувати «їдоцьку шкалу» обкладання. В. О. Зотов вважав «неакуратними платниками» заможні господарства, які мали найвищу платоспроможність, але всіляко ухилялися [11]. Пільги з оподаткування, які сягали від 10 до 60% суми окладу [12], стосувалися колгоспів, бідняків, а не так званих «куркулів». До них застосовували «індивідуальний порядок» оподаткування. 30 серпня 1928 р. В. О. Зотов зізнався, що траплялося таке, коли «...господарство оподатковували експертним порядком, мовляв, за те, що хоч воно не має нетрудових прибутків, але не зовсім добре ставиться до радянської влади» [13]. Вважав подібні дії «помилковими», але вони стали звичним явищем для податкової практики на місцях. За таких обставин податок «...виростав проти звичайного вдвоє чи втроє і був уже не під силу навіть для заможного господарства» [13]. Запровадження принципу «експертного оподаткування куркульських господарств» вітав, підтримував практично і обґрунтовував теоретично. Особисто долучився до розробки інструкції з самообкладання, тобто подвійного оподаткування заможних селян, про що свідчать його підписи на відповідних архівних документах [22, Спр.5283 Арк.77]. 18 листопада 1929 р. разом з О. Кушніром інформував НКФ СРСР про звільнення від самообкладання бідняцьких господарств в УСРР, особливо серед червоноармійців, інвалідів війни [22, Спр.5283 Арк.85]. Ініціатори цього дивного податку, яким виявилось самообкладання, сподівалися на фінансове «задоволення» громадських потреб, але подвійне оподаткування «не задовольняло» селян, тобто основних платників податку. Однак В. О. Зотов і надалі продовжував здійснювати класову лінію «переведення» єдиного сільськогосподарського податку, особливо в умовах масової колективізації сільського господарства на початку 1930-х рр. [14, с.31-37]

Отже, дослідивши біографію та номенклатурно-посадову діяльність В. О. Зотова в УСРР 1923 – 1929 рр., зазначу його участь та особисту ініціативність у реформуванні системи єдиного сільськогосподарського податку. Йому довелося працювати у Наркомпроді УСРР, формувати податковий апарат Наркомфіну УСРР, тобто реорганізувати та фактично ліквідувати продподаткову систему і безпосередньо долучитися до структурно-функціонального становлення нової. Він представляв центральну ланку фінансово-податкових органів, незмінно очолював пріоритетний напрям оподаткування, адже система сільськогосподарського податку стосувалася близько 5 млн. селянських господарств, які були його платниками.

Етнічний росіянин, який не знав української мови, особисто впливав на повсякденну діяльність податкових органів. Постійно спілкувався з республіканською та союзною партійно-радянською номенклатурою, особливо фінансово-господарських органів. Для колишнього «контрощика» службове просування виявилось занадто стрімким, яке стало можливим внаслідок уніфікації фінансової політики в УСРР, діяльності інституту Уповнаркомфіну РСФРР, відтак і висунення на керівні посади наркомів, членів колегії наркоматів, управлінців з Москви, інколи з Калуги, Брянська, Іркутська тощо. Тому не випадково у Наркомфіні УСРР не було «чути української мови», а центральний апарат заповнила «російщина».

Номенклатурне, етнічне, світоглядно-ментальне, політично-ідеологічне для безпартійного «агронома-економіста» В. О. Зотова не завжди узгоджувалося з повсякденними справами. Дотримання класового принципу податкової політики було зумовлене «генеральною лінією партії», якої він дотримувався без особливого фанатизму. Номенклатурне з національно-територіальним видалось суперечливим, адже доводилося захищати «українську систему» сільськогосподарського податку, обстоювати і представляти «український досвід», визнати їх разом – «нашими». Номенклатурно-інституційне домінувало над справжнім національним, але «українська система» була визнана союзною номенклатурою, тому усвідомлення персональною та особистою участі додавали авторитету. Він захищав її у дискусіях з опонентами на всесоюзних нарадах у Москві, а також на сторінках фахових періодичних видань.

Прикладна діяльність В. О. Зотова не викликає жодного сумніву, адже він стояв біля витоків нової системи єдиного сільськогосподарського податку, був її організаційно-технічним і номенклатурним фундатором. У зв'язку з цим і ставлення до податкової статистики. Він не був «філософські налаштованим статистиком», не дуже переймався «правилами статистичної техніки», тобто не вважав себе академічним статистиком, але безпосередньо займався упорядкуванням службово-відомчої податкової статистики. Нею він володів професійно, тому критичні зауваження С. Кузнецова можна вважати ситуативними, епізодичними, а не «системним недоліком» роботи керівника підрозділу єдиного сільськогосподарського податку.

Теоретичні здібності виявилися у його публікаціях, особливо під час дискусії довкола «їдоцької системи», техніки оподаткування, обґрунтування прогресії тощо. Аргументи В. О. Зотова виглядали переконливо, а висновки та узагальнення свідчили про належний теоретичний рівень. Він не був класичним теоретиком податків, яким вважався професор

О. Соколов та інші, але знався на теоретичних питаннях повсякденної діяльності податкових органів, демонстрував здатність до формування теоретичних висновків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виговський М. Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920 – 1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції. К.: «Генеза», 2005. 308 с.
2. Всесоюзное совещание по единому сельскохозяйственному налогу при Наркомфине Союза ССР, 1 – 8 февраля 1927 года / С предисловием помощника начальника Управления государственными налогами М. И. Лифшица. М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1927.
3. Всесоюзное совещание по единому сельскохозяйственному налогу при Наркомфине Союза ССР, 2 – 8 февраля 1928 г. – М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1928.
4. Гурьев А. Об украинском обосновании прогрессии сельскохозяйственного налога // Финансы и народное хозяйство. 1927. №10.
5. Дорошко М. С. Номенклатура: керівна верхівка радянської України (1917 – 1938 рр.). Монографія. К.: Ніка-Центр, 2008. 368 с.
6. Единый сельскохозяйственный налог на 1926 – 27 г. Справочник для финработников и налогоплательщиков. Законоположения, инструкции, правила и практика их применения, циркуляры и разъяснения Наркомфина УССР с комментариями / Состав. Б. С. Гофман и И. Н. Батшев; под ред. В. А. Зотова. Х.: Юридическое изд-во Наркомюста УССР, 1926. 394 с.
7. Єдиний сільсько-господарський податок 1927 – 1928 року на Україні. Порадник для фінробітників і платників податку / Склали Б. С. Гофман і В. Л. Горецький; за ред. В. О. Зотов. Х.: Фін вид-во НКФ СРСР, Укр. філія, 1927. 320 с.
8. Єфіменко Г. Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. К., 2012.
9. Зотов В. Додаткові пільги з сільсько-господарського податку малосилим господарствам // Радянське село. 1927. 20 листопада.
10. Зотов В. Едоцкий принцип обложения сельского хозяйства // Финансы и народное хозяйство. 1927. №16.
11. Зотов В. З виплатою сільськогосподарського податку треба поспішити // Радянське село. 1928. 14 січня.
12. Зотов В. Пільги з єдиного сільгосподатку колгоспам // Радянське село. 1928. 8 июня.
13. Зотов В. Помилки в переведенні сільсько-господарського податку цього року // Радянське село. 1928. 30 серпня.
14. Зотов В. Сільгосподаток 1930 – 31 р. і завдання його практичного переведення // На фінансовому фронті. 1930. №1.
15. Зотов В. Сроки взимания сельхозналога в условиях украинской действительности // Финансовый Бюллетень. 1924. №39.
16. Зотов В. Украинская система с.-х. налога и ее критика // Финансы и народное хозяйство. 1927. №18.
17. Корохов Л. Сбор сельхозналога и настроение селянства // Финансовый Бюллетень. 1923. №41.
18. Соколов А. А. Теория налогов. М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1928. 258 с.
19. Финансовый Бюллетень. Официальный отдел. 1925. №2.
20. Фролов М. О. Компарти́но-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923 – 1928 рр. Запоріжжя: Прем'єр, 2004. 800 с.
21. Фролов М. О. Компарти́но-радянська еліта в УСРР (1917 – 1922 рр.): становлення і функціонування. Запоріжжя: Прем'єр, 2003. 448 с.
22. ЦДАВО. Ф.30. Оп.1.
23. ЦДАВО. Ф.30. Оп.2.
24. ЦДАВО. Ф.30. Оп.3.

Святослав Даниленко

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Зотов В. А.: теоретик и практик системы сельскохозяйственного налога
в УССР (1923 – 1929 гг.)**

Аннотация. В статье освещены основные вехи биографии и номенклатурной деятельности В. А. Зотова – руководителя финансово-налоговых подразделений Наркомфина Украинской ССР (управления, отдела, сектора) единого сельскохозяйственного налога в 1923 – 1929 гг. Определено его непосредственное участие в реорганизации и

.....
фактической ликвидации продналоговой системы Наркомпрода УССР в 1923/24 г., а также в создании новой системы налогового обложения украинских крестьян. Подчеркнуты его практическая повседневная деятельность, постоянное участие в работе всесоюзных совещаний налоговиков в Москве, в редактировании нормативно-информационных и справочных сборников, личные теоретические изыскания, отстаивание им «украинской системы» единого сельскохозяйственного налога. Он оставался этническим русским, но защищал номенклатурную позицию сотрудника Наркомфина Украины. Постоянно придерживался классового принципа осуществления налоговой политики, но без идеологического и политического фанатизма.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, В. А. Зотов, единый сельскохозяйственный налог, «украинская система единого сельскохозяйственного налога», Наркомфин УССР, Наркомфин РСФСР, Наркомфин СССР, номенклатура.

ABSTRACT

Sviatoslav Danylenko

National Pedagogical Dragomanov University, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Zotov V. O.: Theorist and practician of the agricultural tax system in the Ukrainian SSR (1923 - 1929)

The article covers the main stages of the biography and nomenclature activity of Viktor A. Zotov, head of the unit agricultural tax department of the Tax Administration of the People's Commissariat of Finance of the USSR, 1923-1929. An ethnic Russian who did not know the Ukrainian language, because he was born and brought up in the family of the Russian military in 1892, gained a special agricultural and economic education in Kaluga, worked in the organs of the People's Commissariat of Food of the RSFSR, and in the spring of 1923 he was seconded to the NARCAMPROOD of the USSR. The unification of financial policy between the UkrSSR and the RSFSR limited the "self-sustaining" initiatives of the Ukrainian financial institution, because Ukraine had an institution of the Commissioner of the People's Commissariat of the RSFSR.

It was noted that V.O.Zotov was directly involved in reforming the system of a single agricultural tax in the Ukrainian SSR, proposed the abolition of the outdated methods of taxation of peasant farms, but promoted the system of their double taxation. He edited official collections of legal acts, issued orders with his own signature, ie engaged in tax practice. Ethnic Russian defended the "Ukrainian system" of functioning of a single agricultural tax at the Union Commissariat of Finance, that is, its own nomenclature status. He personally spoke with the republican and union party-soviet nomenclatura at all-Ukrainian and all-Union tax meetings.

Investigating V. O. Zotov's articles in the periodical periodicals of the 1920's on current problems in the functioning of the agricultural tax system, their proper theoretical level was established. Nomenclature tax can be considered a tax theorist, but not an academic grade, but the application of theories, sometimes their justification, refutation of the old and progressive progress.

Compliance with the class principle of taxation of peasant farms is due to political and ideological principles, which did not depend on VO Zotov. He only implemented them, but without much fanaticism.

Key words: taxes, tax system, V. O. Zotov, the single agricultural tax, Ukrainian system of agricultural tax, the People's Commissariat of the Ukrainian SSR, the People's Commissariat of the Ukrainian SSR, the nomenclature.

REFERENCES:

1. Vyhovskiy M. Yu. Nomenclatura systemy osvity v USRR 1920 – 1930-kh rokiv: sotsialne pokhodzhennia, personalnyi sklad ta funktsii. K.: «Henezha», 2005. 308 s.
2. Vsesoyuznoe soveshchanie po edinomu selskokhozyaystvennomu nalogu pri Narkomfine Soyuz SSR, 1 – 8 fevralya 1927 goda / S predisloviem pomoshchnika nachalnika Upravleniya gosudarstvennymi nalogami M. I. Lifshitsa. M.: Fin. izd-vo NKFS SSSR, 1927.
3. Vsesoyuznoe soveshchanie po edinomu selskokhozyaystvennomu nalogu pri Narkomfine Soyuz SSR, 2 – 8 fevralya 1928 g. – M.: Fin. izd-vo NKFS SSSR, 1928.
4. Gurev A. Ob ukrainskom obosnovanii progressii selskokhozyaystvennogo naloga // Finansy i narodnoe khozyaystvo. 1927. №10.
5. Doroshko M. S. Nomenclatura: kerivna verkhivka radianskoi Ukrainy (1917 – 1938 rr.). Monohrafiia. K.: Nika-Tsent, 2008. 368 s.

6. Yedinyy selskokhozyaystvennyy nalog na 1926 – 27 g. Spravochnik dlya finrabortnikov i nalogopatelshchikov. Zakonopolozheniya, instruksii, pravila i praktika ikh primeneniya, tsirkulyary i razyasneniya Narkomfina USSR s kommentariyami / Sostav. B. S. Gofman i I. N. Batshev; pod red. V. A. Zotova. Kh.: Yuridicheskoe izd-vo Narkomyusta USSR, 1926. 394 s.
7. Yedyniy silsko-hospodarskiy podatok 1927 – 1928 roku na Ukraini. Poradnyk dlia finrobitnykiv i platnykiv podatku / Sklaly B. S. Hofman i V. L. Horetskyi; za red. V. O. Zotov. Kh.: Fin vyd-vo NKF SRSR, Ukr. filii, 1927. 320 s.
8. Yefimenko H. H. Status USRR ta yii vzaiemovidnosyny z RSFR: dovyhi 1920 rik. K., 2012.
9. Zotov V. Dodatkovy pilhy z silsko-hospodarskoho podatku malosylym hospodarstvam // Radianske selo. 1927. 20 lystopada.
10. Zotov V. Yedotskiy printsip oblozheniya selskogo khozyaystva // Finansy i narodnoe khozyaystvo. 1927. №16.
11. Zotov V. Z vyplatoiu silskohospodarskoho podatku treba pospishyty // Radianske selo. 1928. 14 sichnia.
12. Zotov V. Pilhy z yedynoho silhosppodatku kolhospam // Radianske selo. 1928. 8 yunia.
13. Zotov V. Pomyly v perevedenni silsko-hospodarskoho podatku tsoho roku // Radianske selo. 1928. 30 serpnia.
14. Zotov V. Silhosppodatok 1930 – 31 r. i zavdannya yoho praktychnoho perevedennia // Na finansovomu fronti. 1930. #1.
15. Zotov V. Sroki vzimaniya selkhoznavaloga v usloviyakh ukrainskoy deystvitelnosti // Finansovyy Byulleten. 1924. №39.
16. Zotov V. Ukrainskaya sistema s.-kh. naloga i ee kritika // Finansy i narodnoe khozyaystvo. 1927. №18.
17. Korokhov L. Sbor selkhoznavaloga i nastroyenie selyanstva // Finansovyy Byulleten. 1923. №41.
18. Sokolov A. A. Teoriya nalogov. M.: Fin. izd-vo NKF SSSR, 1928. 258 s.
19. Finansovyy Byulleten. Offitsialnyy otel. 1925. №2.
20. Frolov M. O. Kompartiino-radianska elita v Ukraini: osoblyvosti isnuvannia ta funktsionuvannia v 1923 – 1928 rr. Zaporizhzhia: Premier, 2004. 800 s.
21. Frolov M. O. Kompartiino-radianska elita v USRR (1917 – 1922 rr.): stanovlennia i funktsionuvannia. Zaporizhzhia: Premier, 2003. 448 s.
22. TsDAVO. F.30. Op.1.
23. TsDAVO. F.30. Op.2.
24. TsDAVO. F.30. Op.3.

Статтю надіслано до редколегії 18.02.2018 р.

УДК 94:331.105.44.+327.3](477) «1920/1939»

Захар Вітенко

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,
аспірант (Україна)

Діяльність профспілок України в кампаніях міжнародної революційної солідарності у 1920-х на початку 1930-х рр. ХХ. ст.

Анотація. На основі наукових праць та джерел у статті комплексно досліджено підтримуваний більшовицьким режимом напрямок зв'язків профспілкового руху України з громадськістю зарубіжжя, який передбачав участь профспілкових організацій УСРР в кампаніях міжнародної революційної солідарності. Це був єдиний напрям зовнішніх відносин, який заохочувався комуністичною партією, адже сприяв поширенню більшовицьких ідей за територією Союзу. В статті показано форми їх проведення, що проходили в основному у вигляді матеріальних та продовольчих зібрань, листуванню та шефстві над в'язнями тюрем.

Ключові слова. Профспілки, солідарність. Інтернаціоналізм, страйк, шефство, листування, суботник, недільник.

Актуальність статті полягає в тому, що ця тема є мало вивченою українськими дослідниками, у контексті модерної методології спроби дослідження зв'язків українських профспілок із зарубіжним робітничим рухом були здійснені ще за радянської доби.